

**Historiography in the textbooks of ISIS schools based on the early history
of Islam**

Yaser Qazvini ¹/ Mohammadsaleh Moazzezini²

(DOI): [10.22034/MTE.2023.14614.1666](https://doi.org/10.22034/MTE.2023.14614.1666)

Abstract

Original Article

P 58 - 80

Education and training of teenagers has an important place in ISIS's intellectual system, and for this reason, ISIS's Islamic caliphate established public schools and published textbooks. Textbooks are one of the written sources published by ISIS caliphate and can be useful for knowing the intellectual and ideological system of ISIS. The present article intends to explore the basic elements of ISIS historiography in the history of Islam by examining and analyzing the text of ISIS history textbooks. The basic question of the upcoming article is, what image of Islamic history does ISIS present to students. Based on the study and analysis of the text of ISIS textbooks, four components based on historical approaches that rely on their ideological foundations have been extracted as the most prominent components of Islamic history narration in ISIS textbooks: understanding history based on focusing on the ideology of the caliphate, prominence of the concept of Jihad, selective use of historical sources and traditions, highlighting the companions of the beloved Prophet of Islam. The research findings show; ISIS, by using selected sources and emphasizing on the central figures of Islam, especially the Companions of the Holy Prophet, is trying to introduce students to a desirable character model based on its ideology and to strengthen specific intellectual and moral traits such as following the righteous predecessor, jihadism, self-sacrifice and trust among them

Keywords: ISIL, history, Prophetic tradition, jihad, textbooks

1 - Assistant Professor, Department of History, University of Tehran, Tehran, Iran. (y.qazvini@ut.ac.ir)

2 - Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran
(moazzezi.saleh.98@ut.ac.ir)

Received: October 21, 2022| Revised: March 19, 2023| Accepted: March 27, 2023

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 | <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

تاریخ‌نگری در کتاب‌های درسی مدارس داعش با تکیه بر تاریخ صدر اسلام

یاسر قزوینی حایری^۱ | محمد صالح معززی نیا (نویسنده مسؤول)^۲شناسه دیجیتال (DOI): [10.22034/MTE.2023.14614.1666](https://doi.org/10.22034/MTE.2023.14614.1666)

علمی - پژوهشی

ص: ۸۰/۵۸

چکیده

آموزش و تربیت نوجوانان، جایگاه مهمی در نظام فکری داعش دارد و به همین خاطر خلافت اسلامی داعش اقدام به تاسیس مدارس عمومی و انتشار کتاب‌های درسی کرد. کتاب‌های درسی یکی از منابع مکتوب منتشر شده از سوی خلافت داعش است و می‌تواند برای شناخت نظام فکری و ایدئولوژیکی داعش مفید فایده باشد. مقاله‌ی حاضر قصد دارد، با بررسی و تحلیل متن کتاب‌های درسی تاریخ داعش، عناصر اساسی تاریخ‌نگری داعش در تاریخ اسلام را مورد کنکاش قرار دهد. پرسش اساسی مقاله پیش‌رو این است، که داعش برای دانش‌آموزان چه تصویری از تاریخ اسلام ارائه می‌دهد. بر اساس مطالعه و تحلیل متن کتاب‌های درسی داعش، چهار مولفه بر مبنای رویکردهای تاریخ‌نگرانه که بر اساس مبانی اندیشگانی آنان اتکا دارد، به‌عنوان برجسته‌ترین مولفه‌های روایت تاریخ اسلام در کتاب‌های درسی داعش، استخراج شده است: تلقی تاریخ بر مبنای تمرکز بر ایدئولوژی خلافت، برجستگی مفهوم جهاد، استفاده گزینشی از منابع و روایات تاریخی، برجسته‌سازی صحابه پیامبر گرامی اسلام. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد؛ داعش با استفاده از منابع گزینش شده و با تاکید بر شخصیت‌های محوری صدر اسلام، به‌خصوص صحابه پیامبر اکرم (ص)، سعی دارد، تا الگوی شخصیتی مطلوب بر مبنای ایدئولوژی خود را به دانش‌آموزان بشناساند و صفات فکری و اخلاقی مشخصی مانند تبعیت از سلف صالح، جهادگری، ایثار و توکل را در میان آنان تقویت نماید.

واژه‌های کلیدی: داعش، تاریخ، سیره نبوی، جهاد، کتاب‌های درسی

۱- استادیار گروه تاریخ دانشگاه تهران، تهران - ایران رایانامه: y.qazvini@ut.ac.ir

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ اسلام، دانشگاه تهران - ایران. رایانامه: moazzezi.saleh.98@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۲۹ | تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۲/۲۸ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۰۷

مقدمه

خاورمیانه، از سال ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۷ میلادی، شاهد استقرار خلافت داعش در عراق و شام بود. در سرزمین‌های تحت سلطه‌ی داعش، خلافت داعش توجه و اهمیت فراوانی به نوجوانان نشان می‌داد؛ به طوری که در گفتمان داعش، از نوجوانان به‌عنوان «أشبال الخلفاء» (The Cubs of the Caliphate: شیربچه‌گان خلافت) یاد می‌شود. در همین راستا مدارس و آموزش‌گاه‌های مخصوصی، را با کارکردهای مختلفی برای تعلیم و تربیت نوجوانان تاسیس کردند. مدارس و آموزش‌گاه‌های داعش به‌طور کلی به دو دسته‌ی ویژه و عمومی تقسیم می‌شوند. برخی آموزش‌گاه‌ها با هدف تربیت عده خاصی از نوجوانان ایجاد شد؛ مانند آموزش‌گاه‌های ویژه نظامی یا آموزش‌گاه‌های ویژه دعوت و تبلیغ (مانند آموزش‌گاه دیرالزور). علاوه بر آموزش‌های ویژه، داعش به آموزش عمومی نوجوانان نیز، اهتمام خاصی داشت و برای تحقق این هدف، به تاسیس مدارس عمومی اقدام کرد. از سال ۲۰۱۴ میلادی، با اعلام موجودیت رسمی خلافت داعش، دستگاه‌های اداری و دولتی داعش تاسیس شدند. در همین راستا در سال ۲۰۱۴ میلادی، داعش به تاسیس «دیوان‌التعلیم» (Diwan al-Ta'aleem) اقدام کرد. وظیفه اساسی دیوان، رسیدگی به امور آموزشی در سراسر قلمرو خلافت بود. تصمیم برای غیرقانونی کردن تدریس برخی دروس در مدارس، اعلام فرصت‌های شغلی در آموزش و پرورش و تعیین زمان آغاز سال تحصیلی آینده از جمله وظایف این دیوان بوده است. (Al-Tamimi, 2015)

از یک‌سو، استقرار و تاسیس نظام آموزشی نیازمند نیروی انسانی و اجرایی بود و از سوی دیگر، خلافت داعش فرصت کافی برای استقرار نظام دیوانی و اداری مطلوب و معجزا از دولت‌های پیشین را نداشت. بنابراین، داعش لاجرم از کارمندان و کارگزاران پیشین در ادارات استفاده کرد. (Al-Tamimi, 2016) معلمان و دبیران مدارس نیز از این قاعده مستثنا نبوده و از کارگزاران دولت پیشین محسوب می‌شدند. بنابراین، هیئت «البحوث و الافتاء» با انتشار رساله‌ای با عنوان «رساله توضیحیه فی بیان حکم المنظومه التعليمیه فی الحکومه النصیریّه»، چارچوب‌های فعالیت آموزشی در دیوان‌التعلیم را مشخص کرد. (Al-Tamimi, 2016) بر اساس این رساله، مساله آموزش از مهم‌ترین ارکان دولت‌ها و ابزار مهمی برای رواج افکار و عقاید است. در این رساله آمده است: «کفار بعثی از نظام آموزش جهت تعمیق افکار نادرست خود و دور کردن مردم از دین استفاده می‌کنند. بنابراین، ضروری است، که خلافت اسلامی در مساله آموزش ورود کند و افکار جوانان و نوجوانان را سامان دهد.» (رساله توضیحیه، ص ۵) در همان ابتدای اعلام خلافت، داعش معلمان سوریه و عراق را واداشت، تا به دوره‌های آموزشی معلمان، موسوم به دوره‌های «استتابه» وارد شده و سپس به‌عنوان معلم و آموزگار،

وارد مدارس خلافت شوند. علت آن بود، که داعش رژیم بعث سوریه و به تبع آن، کارگزاران این رژیم را کافر می‌دانست؛ زیرا آن‌ها در دستگاه کفر خدمت کرده و به آن وابستگی داشتند. (رسالة توضیحیة، ۶ و ۸) بر این اساس، کارگزاران نظام سوریه کافرند و از دین خارج شده‌اند و آن‌ها که از دین خارج شوند، باید به قتل برسند، مگر آن‌که توبه کرده و از کفر خویش بازگردند. (همان، ۲۶) در نتیجه، دیوان‌تعلیم در خلافت داعش، به برگزاری دوره‌های استتباب اقدام کرد، تا از این طریق، تطهیر فکری و عقیدتی معلمان را در دستور کار خود قرار دهد.

پس از آغاز به کار مدارس عمومی داعش، در سال ۲۰۱۴ م، کتاب‌های درسی داعش، در سال ۲۰۱۵ میلادی، منتشر شدند. به‌طور کلی کتاب‌های درسی داعش، به دو دسته قابل تقسیم است: نخست کتاب‌های که به تعلیم علوم اسلامی و تعلیم آموزه‌های دینی اختصاص داشت و دوم، کتاب‌های که علوم مهارت‌های کاربردی و روزمره مانند ریاضیات و آمادگی جسمانی را آموزش می‌داد. (نبوی و اعتضادالسلطنه، ۱۴۰۰) مقاطع تحصیلی مدارس داعش، شامل ابتدایی (پنج پایه)، متوسط (دو پایه) و اعدادی (سه پایه) است. در تمام این پایه‌های تحصیلی نیز، دروس تاریخ و سیره نبوی تدریس شده و کتاب درسی به این دروس اختصاص یافته است.

نام کتاب‌های درسی تاریخ داعش، درباره تاریخ و سیره نبوی در مقاطع مختلف بدین شرح است: «سیره النبوی (ص) للصف الأول الابتدائي»، «سیره النبوی (ص) للصف الثاني الابتدائي»، «سیره النبوی (ص) للصف الثالث الابتدائي»، «التاریخ للصف الرابع الابتدائي»، «التاریخ للصف الخامس الابتدائي»، «التاریخ للصف الأول متوسط»، «التاریخ للصف الثاني متوسط»، «التاریخ للصف الأول اعدادی الشرعی»، «التاریخ للصف الأول اعدادی العلمی» و «التاریخ للصف الثاني اعدادی العلمی».

نکته‌ی قابل توجهی که درباره کتاب‌های درسی تاریخ داعش، به چشم می‌خورد، انحصار محتوای آن‌ها به سیره نبوی است. تمامی کتاب‌های درسی تاریخ داعش، بر دوره‌ی زندگانی پیامبر اکرم (ص) تمرکز دارد و به دوره‌ی پس از پیامبر گرامی اسلام (ص) مانند دوره‌ی خلفای راشدین که نزد داعش، دوره‌ی مهمی شمرده می‌شود، هیچ اشاره‌ای ندارد. نویسندگان کتاب‌های درسی داعش، در مقدمه‌ی این کتاب‌ها، ذکر کرده‌اند، که کتاب‌های درسی تاریخ، در دو بخش سیره‌ی نبوی و سیره‌ی خلفای راشدین، سامان خواهد یافت؛ (التاریخ اول متوسط، ص ۶) اما ظاهراً فرصت نیافتند، تا بخش سیره‌ی خلفای راشدین را تالیف و منتشر کنند.

یکی از نکات جالب توجه در کتاب‌های درسی تاریخ داعش، یکسانی کامل محتوای کتاب‌های درسی از پایه «التاریخ اول متوسط» تا «التاریخ ثانی اعدادی علمي» است؛ یعنی متن این کتاب‌ها،

عیناً و بدون هیچ‌گونه تغییری از پایه «التاریخ أول متوسط» تا «التاریخ ثانی اعدادی علمی» تکرار شده است. نکته دیگر، عدم استفاده از تصاویر در کتاب‌های درسی داعش است. در کتاب‌های درسی تاریخ داعش، هیچ تصویر و عکسی مشاهده نمی‌شود و صرفاً از نقشه‌های رنگی برای نشان دادن جغرافیای محل وقوع حوادث مهم به‌خصوص غزوات پیامبر گرامی اسلام، استفاده شده است.^۱ تمرکز ما در این مقاله بر محتوای کتاب‌های درسی تاریخ داعش، است و به ساختار آموزش و نیروی انسانی در مدارس داعش نمی‌پردازیم. مساله اساسی پژوهش حاضر، این است، که تاریخ اسلام چگونه در کتاب‌های درسی داعش، تصویر شده است. پرسش اصلی ما بدین شرح است: داعش در کتاب‌های درسی خود، چه روایتی از تاریخ اسلام ارائه می‌دهد؟ نگارندگان پس از بررسی محتوای کتاب‌های درسی تاریخ داعش، چهار مولفه کلی را به‌عنوان مولفه‌های اصلی تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری درسی داعش، استخراج کرده‌اند. این چهار مولفه نمایان‌گر نوع نگاه غالب داعش، به تاریخ اسلام و شاخصه‌های بارز روایت تاریخ اسلام در کتاب‌های درسی داعش است. چهار مولفه مذکور بدین شرح است: تلقی تاریخ بر مبنای تمرکز بر ایدئولوژی خلافت، برجستگی مفهوم جهاد، استفاده گزینشی از منابع و روایات تاریخی، برجسته‌سازی صحابه پیامبر گرامی اسلام (ص). مقاله‌ی حاضر، در قالب بررسی و تشریح این چهار مولفه، روایت تاریخ اسلام در کتاب‌های درسی تاریخ داعش، را مورد کنکاش قرار داده است.

نکته‌ی قابل ذکر آن است، که مفروض نگارندگان، تفاوت نگاه داعش با دیگر، برادران اهل سنت است. اهل سنت انتقادات گوناگونی نسبت به عقاید داعش ابراز کرده‌اند و آن‌ها را خوارج العصر می‌دانند. به همین خاطر ما میان آن‌چه در کتاب‌های درسی داعش، آمده است و در این مقاله، بررسی شده، با عقاید دیگر، نحله‌های اهل سنت تفاوت می‌گذاریم و آن را به تمام اهل سنت تعمیم نمی‌دهیم.

۱. پیشینه پژوهش

متأسفانه در زمینه‌ی نظام آموزشی و کتاب‌های درسی داعش، پژوهش‌های اندکی انجام گرفته است. تنها پژوهش انجام شده به زبان فارسی، مقاله‌ی مشترک سید عبدالامیر نبوی و نوژن اعتضادالسلطنه درباره نظام تعلیم و تربیت در خلافت داعش و کارکردهای آن در قلمرو این دولت است. (نبوی و اعتضادالسلطنه، ۱۴۰۰) مساله اصلی این مقاله توصیف نسبت نظام آموزش داعش، با اهداف ایدئولوژیک خلافت داعش است. نویسندگان این مقاله با اقتباس نظریه «دستگاه‌های

ایدئولوژیک دولت» از لوئی آلتوسر،^۱ به بررسی روش‌های نظام تعلیم و تربیت در خلافت داعش پرداختند. به نظر نویسندگان و بر اساس نظریه آلتوسر، ساختار آموزشی خلافت داعش، مصداق بخش ایدئولوژیک دولت آن‌هاست. طبق نظر نویسندگان، داعش، نوعی رژیم ایدئولوژیک محسوب می‌شود، که در راستای بنای جامعه آرمانی خود تلاش می‌کند و مجرای اساسی ساخت این جامعه آرمانی را در آموزش کودکان و نوجوانان جست‌وجو می‌کند. بررسی محتوایی کتاب‌های درسی داعش، در پیوند با نظام آموزشی داعش، تنها بخشی از این مقاله را تشکیل می‌دهد؛ زیرا مولفان تلاش کرده‌اند، تمام منابع موجود درباره‌ی نظام آموزشی داعش، از جمله نشریه‌ی «النبأ» و مجموعه «المراه فی الدوله الاسلامیه» را بررسی کنند. نویسندگان معتقدند: کارکرد کتاب‌های درسی داعش، باید در راستای سیاست ایجاد تلقین در کودکان و نوجوانان و در بستر دستگاه تبلیغاتی داعش، تعریف شود. آن‌ها کتاب‌های درسی داعش، را به‌مثابه‌ی ابزاری برای تلقین ایدئولوژی داعش، به دانش‌آموزان تلقی کرده‌اند. مولفان این مقاله، پنج مولفه حساسیت‌زدایی نسبت به خشونت، نمایش شیوه‌ی مثبت زمام‌داری، اعطای حس هویت جمعی، الگوی نقش مثبت فقدان/ جایگزینی و افراد بزرگسال قابل اعتماد و اثرگذار را درباره‌ی مرحله تماس اولیه نظام آموزش داعش با کودکان و نوجوانان برشمرده و چنین نتیجه می‌گیرند؛ داعش برای ایجاد «یک خانواده بزرگ مذهبی» و ساختن یک جامعه آرمانی، در قالب دستگاه ایدئولوژیک مدرسه - مسجد از ابزار آموزش و کتاب‌های درسی استفاده کرد.

علی‌رغم نتایج جالب توجه مقاله پیش گفته، اهداف و سیر بحث آن با اهداف پژوهش ما متفاوت است. از یک سو، اشارات این مقاله به کتاب‌های درسی داعش، در نهایت اختصار بوده و برای موضوع پژوهش ما که متمرکز بر کتاب‌های درسی داعش است، ناکافی به نظر می‌رسد. علاوه بر این، این مقاله در چارچوب نظریه‌ای از پیش تعیین شده به بررسی ساختار نظام آموزشی داعش پرداخته است. در حالی که روند ما، بررسی محتوایی متن کتاب‌های درسی تاریخ داعش، به‌طور مستقل و بدون استفاده از نظریات پیشینی است. بنابراین، بداعت و تازگی پژوهش حاضر، در بررسی جزئی کتاب‌های درسی داعش و تمرکز عمیق روی کتاب‌های درسی تاریخ داعش، است که تا به حال پژوهشی به زبان فارسی در این زمینه انجام نشده است.

¹ -Louis Althusser

۲. تاریخ در خدمت ایدئولوژی: تلقی تاریخ بر مبنای تمرکز بر ایدئولوژی خلافت

داعش، دیدگاهی ایدئولوژیک به تاریخ دارد. تاریخ در تلقی داعش، عرصه‌ی کشاکش حق و باطل است. در تفسیر داعش از تاریخ، دوگانه‌های متعددی شکل گرفته است، که صبغهی کاملاً ایدئولوژیک دارند. مهم‌ترین دوگانه، دوگانه «اسلام» و «کفر» است، که محور اصلی تفسیر حوادث تاریخی قرار می‌گیرد. (سیره‌النبی^(ص) اول ابتدایی، ۱۴۳۷: ۵) داعش، تاریخ را با رویکردی کاملاً کلامی و اعتقادی نگریسته و آن را در خدمت عقاید دینی به کار می‌گیرد. بر اساس این رویکرد به تاریخ است، که تاریخ به‌مثابه‌ی یک ابزار در خدمت نظام فکری داعش قرار می‌گیرد. در این چارچوب تاریخ‌نگری، تاریخ با توجه به ایدئولوژی داعش، گزینش شده و محورهای خاصی از آن از سوی آنان برجسته می‌شود. بر اساس کتاب‌های درسی داعش، سیره‌ی نبوی بخش مهمی از دعوت پیامبر اکرم^(ص) است، که به‌واسطه آن، مردم از ظلمت کفر به نور ایمان راه پیدا می‌کنند و عقاید شرک‌آلود خود را با مفاهیم توحیدی جایگزین می‌نمایند. (سیره‌النبی^(ص) ثانی ابتدایی، ۵) سیره‌ی نبوی، همان تطبیق عملی آیات قرآن است و به‌عنوان یکی از منابع تعلیم و تربیت شمرده می‌شود. در همین راستا، کارکرد اساسی مطالعه سیره‌ی نبوی برای دانش‌آموز، فهم احکام و آموزه‌های شرعی است. (سیره‌النبی^(ص) ثالث ابتدایی، ۱۴۳۷: ۵) اما هدف اصلی مطالعه سیره‌ی نبوی در کتاب‌های درسی، کمک رساندن به تقویت ایدئولوژی خلافت اسلامی داعش است، تا بر این اساس، جمعی از فاضلان و دانشمندان تربیت شوند، که بر طبق قرائت «صحیح» از قرآن و سنت نبوی، به دعوت ایدئولوژی خلافت اسلامی بپردازند. (سیره‌النبی^(ص) ثانی ابتدایی، ۱۴۳۷: ۵)

در تاریخ‌نگری داعش، یک دوره‌بندی مشخص تاریخی، از تاریخ اسلام ارایه شده است، که نوع نگاه مبنایی داعش به تاریخ را نشان داده و تاثیرپذیری آن‌ها از رویکرد حدیثی را در تاریخ‌نگری می‌رساند. تقسیم‌بندی ادوار تاریخ اسلام، بر اساس حدیثی از پیامبر گرامی اسلام، به روایت حذیفه بن یمان به نقل از احمد بن حنبل در المسند صورت گرفته است. متن حدیث به‌صورت ذیل است: «رواه حذیفه بن الیمان قال: قال رسول الله^(ص): «تَكُونُ النَّبُوَّةُ فِيكُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ خِلَافَةُ عَلِيٍّ مِنْهَاجِ النَّبُوَّةِ، فَتَكُونُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ مُلْكًا عَاصِنًا، فَيَكُونُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ مُلْكًا جَبْرِيًّا، فَتَكُونُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَكُونَ، ثُمَّ يَرْفَعُهَا إِذَا شَاءَ أَنْ يَرْفَعَهَا، ثُمَّ تَكُونُ خِلَافَةَ عَلِيٍّ مِنْهَاجِ نُبُوَّةٍ» (التاريخ ثانی متوسط، ۱۴۳۷: ۸)

طبق این حدیث، تاریخ اسلام، پس از عصر نبوی، شامل چهار دوره است. نویسندگان درباره‌ی این

ادوار تاریخی، مصداق‌سازی کرده‌اند: دوره‌ی پایانی تاریخ اسلام، دوره‌ی خلافت بر روش نبوت است، که توسط دولت اسلامی داعش بر پا شده است. داعش «دولت خلافت» را آخرین دوره‌ی در تاریخ اسلام، می‌داند و داعش مصداق آن محسوب می‌شود که به رهبری ابوبکر البغدادی، دوره‌ی خلافت را بر اساس سنت نبوی احیا می‌کنند. (التاریخ أول اعدادی علمی، ۱۴۳۷: ۹) بر اساس دیدگاه حدیث‌گرایانه‌ی داعش، تاریخ‌نگری آن‌ها نیز، مبتنی بر احادیث نبوی است. احادیث پیامبر گرامی اسلام^(ص)، معیار اصلی دوره‌بندی تاریخی محسوب می‌شود و به نظریات فلسفی مدرن برای ارایه تفسیری کلان از تاریخ توجه نمی‌گردد. در ارتباط با نسبت دوره‌بندی تاریخی با تفسیر مورخ، (ر. ک به: کار؛ ۱۳۸۷، ۹۷)

نویسندگان کتاب‌های درسی، برای تمهید مقدمات برای ورود به دوره‌ی نبوی، از تاریخ عرب و همسایگان آن‌ها پیش از ظهور اسلام آغاز می‌کنند؛ یعنی داعش از لحاظ تاریخی، به مقدمات و پیش زمینه‌های ظهور اسلام اهمیت می‌دهد. علت این توجه به تبع نگرش داعش به تاریخ در دوگانه اسلام و کفر است؛ زیرا نویسندگان کتاب‌های درسی، قصد دارند، با بررسی تاریخ عرب پیش از اسلام، چگونگی ظهور و گسترش شرک در میان مردم و جوامع را دریابند. (التاریخ ثانی متوسط، ۱۴۳۷: ۱۰) مولفان کتاب‌های درسی داعش، یکی از مولفه‌های عرب پیش از بعثت را توجه فراوان به مقابر و مزار مردگان می‌دانند و بر این باور هستند؛ که یکی از روش‌های گسترش و اعمال شرک توسط شیطان تزئین مقابر برای انسان‌ها است. به روایت داعش، بشریت تا پیش از پیامبر گرامی اسلام در فترت بزرگی قرار داشت و ادیان منحرفی مانند زردشت، هندو و مسیحیت در قرن ششم میلادی، وجود داشتند. (التاریخ اول متوسط، ۱۴۳۷: ۱۱) داعش در وصف اوضاع دینی جهان پیش از بعثت به رواج و گسترش شرک در آن روزگار اشاره کرده و تأکید می‌کند که بزرگ‌ترین صورت شرک، تعبد بشر به بشر بود. داعش با توصیف دوره‌ی پیش از بعثت در قالب تشبیه، قصد دارد دوره‌ی پیش از ظهور خود را مورد توجه قرار دهد و آن دوره را به دوره‌ی پیش از بعثت پیامبر مکرم اسلام^(ص) تشبیه کند، تا ظهور خود را ظهوری پیامبرگونه و منجی‌گرایانه القا کند.

نویسندگان، به توصیف احوال عرب پیش از بعثت بر اساس تفسیر طبری به‌عنوان یک منبع تفسیری و نه تاریخی پرداخته‌اند. بر این اساس، عرب‌ها چهار طایفه بودند: طایفه نخست منکر خدا و قیامت بودند. گروه دوم، به خدای یکتا ایمان داشتند؛ اما منکر معاد و قیامت بودند، سومین و بزرگ‌ترین طایفه از عرب‌ها کسانی بودند، که خدا و قیامت را باور داشتند؛ اما منکر انبیای الهی و تعالیم آسمانی آن‌ها بودند و بت می‌پرستیدند و طایفه‌ی چهارم عرب‌ها، حنفا بودند. حنفا بر شریعت ابراهیم^(ع) و اسماعیل^(ع) نبی بودند و به ظهور پیامبری در آخرالزمان ایمان داشتند. (التاریخ ثانی اعدادی علمی، ۱۴۳۷: ۱۲ و ۱۳)

یکی از مشخصات مهم در تاریخ‌نگری داعش، عدم تفکیک میان عالم غیب و عالم محسوسات در مطالعه تاریخ است؛ به طوری که امور روحانی و غیرمادی مانند معراج، امداد غیبی، ابتلا و آزمایش الهی و تکیه بر عنصر توکل و صبر در حوادث تاریخی با اهمیت شمرده شده و در تفسیر وقایع تاریخی لحاظ می‌شوند. این عقیده در مقابل نظریات مدرن است، که برای شناخت وقایع تاریخی، صرفاً باید به محسوسات تکیه کنیم و مجاز به استفاده از امور غیبی نیستیم. (استنفورد، ۱۳۸۴: ۲۲۴) به همین منظور امور غیبی و ماورایی در روایت داعش، از تاریخ اسلام جایگاه ویژه‌ای دارد. نمونه‌ی برجسته این موضوع، شخصیت ابلیس است. ابلیس به‌عنوان موجودی فرامادی تلقی نمی‌شود، بلکه ابلیس موجودی است، که تشخص عینی دارد و در حوادث تاریخ تاثیرگذار است. ابلیس در تغییر جهت مسیر تاریخ به سمت کفر و شرک موثر بوده و توانست با فریب و نیرنگ، بت پرستی را در میان نوع بشر شیوع دهد. (التاریخ أول اعدادي علمي، ۱۴۳۷: ۱۰ و ۱۱) در این روایت، ابلیس شخصیتی است، که در مقاطع حساس تاریخ صدر اسلام، ایفای نقش می‌کند. برای مثال ابلیس به‌عنوان یکی از حاضران شورای دارالندوه در توطئه‌ی قتل پیامبر گرامی اسلام^(ص) (سیره النبی^(ص) ثانی ابتدایی، ۱۴۳۷: ۲۵) و دشمن مستقیم مسلمانان در غزوه بدر توصیف می‌شود. (التاریخ ثانی متوسط، ۱۴۳۷: ۵۴) نمونه‌ی دیگر، از دخالت امور ماورایی در سیر تاریخ در کتاب‌های درسی تاریخ داعش، ذکر معجزات و امداد الهی برای مسلمانان در غزوه بدر است. برای مثال به نزول فرشتگان برای کمک به مسلمانان اشاره شده است. تقلیل تعداد مشرکان در چشم مسلمانان، معجزه دیگری بود که در کتاب‌های درسی داعش، ذکر شده است. اعجاز دیگری، که در کتاب‌های درسی ذکر شده، نزول سکینه و آرامش الهی بر مسلمانان در میانه‌ی نبرد است، که با ارجاع به آیه سوره انفال ذکر شده است. (التاریخ اول متوسط، ۵۳)

اراده و نصرت الهی یکی از مولفه‌های مهم در رویکرد کلامی و اعتقادی داعش به تاریخ اسلام است. برای مثال نویسندگان کتاب‌های درسی، با عنایت به آیات سوره‌ی احزاب، از بلا و آزمایش مسلمانان در غزوه بدر یاد کرده‌اند؛ اما اراده‌ی الهی در غزوه بدر خندق بر آن بود، که مشرکان به واسطه‌ی بادهای ویران‌گر نابود و متفرق شوند و نصرت الهی در غزوه بدر خندق، به کمک مسلمانان آمد. این امر نشان‌گر اهمیت فاعلیت خداوند در حوادث تاریخی است. (التاریخ أول اعدادي شرعي، ۱۴۳۷: ۶۸)

یکی دیگر، از مولفه‌های تاریخ‌نگری داعش، تفسیر اخلاق‌محور از حوادث تاریخی است. داعش به دید عبرت در تاریخ می‌نگرد و به تفاسیر اخلاقی از رخداد‌های تاریخی توجه زیادی دارد. نویسندگان کتاب‌های درسی داعش، در درسی با استفاده از آیات قرآن، بر برداشت‌ها و عبرت‌های

اخلاقی مانند توصیه به توکل و صبر تاکید می‌کنند. برای مثال نویسندگان در ذکر اهداف یکی از درس‌ها، بر ضرورت یادگیری صبر بر ایمان و اعتقاد توسط دانش‌آموزان تاکید کرده (التاریخ أول اعدادی علمی، ۱۴۳۷: ۲۵) و در توصیف جنگ بدر به موعظه پیامبر اکرم (ص) خطاب به اصحابش، مبنی بر توکل و حفظ صبر و ثبات در میدان نبرد اشاره می‌کنند. (التاریخ ثانی اعدادی علمی، ۱۴۳۷: ۵۳ و ۵۴) بر اساس این تفسیر اخلاق محور، نویسندگان معتقدند: پیروزی به کثرت و قلت تعداد آدمیان بستگی ندارد، بلکه پیروزی تنها در گروی خواست و امداد الهی است. این نمونه‌ها نشان می‌دهد، که از نگاه داعش، تاریخ در کنار کارکرد ایدئولوژیک خود، می‌تواند کارکردی اخلاقی برای تزکیه نفس داشته باشد و به همین خاطر نویسندگان کتاب‌های درسی نیز، سعی می‌کنند، که با روایت تاریخ، روحیه‌ی صبر و استقامت در امر دین را در شخصیت دانش‌آموز تقویت نمایند. از سوی دیگر، به نظر می‌رسد؛ آن‌ها با اشاره به فرا رسیدن امدادهای غیبی در جنگ‌های پیامبر اکرم (ص) بر مسلمانان، بر آن بوده‌اند، تا به دانش‌آموزان تلقین نمایند، که در جنگ با کسانی که مشرک، مرتد و کافر تلقی می‌کنند، امداد الهی به ایشان (داعش) نیز، یاری خواهد رساند.

۳. مفهوم جهاد در سیره‌ی نبوی (هجرت به مدینه و قتال)

یکی از مولفه‌های اساسی اندیشه‌ی سیاسی داعش، تاکید بر مفهوم «جهاد»^۱ است. جهاد در معنای اصطلاحی آن، به هر گونه تلاش در راه خدا اطلاق می‌شود؛ اما در قالب و رویکرد فقهی آن، صرفاً به معنای جنگ در راه خدا است. (پاکت‌چی، ۱۳۹۶) داعش، جهاد را تنها راه حل جهان اسلام برای مبارزه با نظام‌های غیر اسلامی و استقرار امت اسلامی می‌داند. (اشرف نظری و السمیری، ۱۳۹۳) تفکر جهادی داعش، بر نوع نگاه آن‌ها به تاریخ و حوادث تاریخ اسلام، تاثیر گذاشته است. میزان اهمیت مفهوم جهاد در منظومه‌ی فکری داعش به قدری است که دروس مجزا و مستقلی در ارتباط با مفهوم جهاد و قتال مانند دروس «الهجرة الى المدينة»، «السيرة النبوية في العهد المدني» و «مراحل تشريع القتال» در کتاب‌های درسی داعش، در نظر گرفته شده است. (التاریخ اول متوسط، ۱۴۳۷: ۳۹ تا ۴۹) به زعم آن‌ها، معنا و مفهوم هجرت از نظر شرعی، نقل مکان از دارالکفر به دارالاسلام است، که پیامبر اکرم (ص) و صحابه آن‌ها در هجرت به مدینه انجام دادند. بر این اساس، هر مسلمانی که در سرزمین کفر سکونت دارد، بر او واجب است که در اولین زمان آن دیار را ترک کرده و به دارالاسلام برگردد. (التاریخ أول اعدادی علمی، ۱۴۳۷: ۳۹) این نکته، نشان از مرزبندی ایدئولوژیک داعش، بین

دوگانه‌ی اسلام و کفر دارد. مولفه جهاد بدان حد نزد داعش اهمیت دارد، که در روایت بیعت عقبه اولی بر این نکته اذعان کردند که این بیعت، بیعت نسا نام گرفته است؛ زیرا در مفاد بیعت عقبه اولی، امر جهاد و قتال با مشرکان لحاظ نشده است. (التاریخ ثانی متوسط، ۳۷)

در تفکر داعش، مولفه هجرت با مفهوم جهاد قرابت فراوانی دارد. از منظر داعش، هجرت از نظر شرعی با چهار هدف مشخص انجام می‌گیرد: هدف نخست، تشکیل دولتی اسلامی برای اقامه‌ی حدود و پرداختن به جهاد است، هدف دوم، کنارهم نگه داشتن امت اسلامی بر اساس عقیده حق و درست است، هدف سوم آن است، که مسلمانان بدون هراس و فشار از کفار، به وظایف دینی خود عمل کنند و هدف چهارم نیز، تجهیز سپاه جهت نشر اسلام در سراسر جهان از طریق جهاد است. (التاریخ أول اعدادی شرعی، ۱۴۳۷: ۳۹ و ۴۰) بنابراین، جهاد در دو مورد از چهار مورد مذکور، از اهداف مستقیم هجرت لحاظ شده است. از آن‌جا که دوره‌ی مدنی با هجرت پیامبر گرامی اسلام (ص) آغاز می‌شود (التاریخ خامس ابتدایی، ۱۴۳۷: ۳۴) و هجرت نیز، با مفهوم جهاد ارتباط نزدیکی دارد. بنابراین، می‌توان گفت: جهاد از مشخصات اصلی و محوری دوره‌ی مدنی است.

نویسندگان کتاب‌های درسی داعش، برای تمایز دوره‌ی مدنی از دوره‌ی مکی، چهار مشخصه برای دوره‌ی مدنی برشمرده‌اند: اول جهانی شدن دعوت اسلام، دوم تشریح جهاد از سوی خداوند متعال و وقوع غزوات و سرایا، سوم وضع قوانین و احکام عملی و چهارم ظهور جریان نفاق و منافقان. (التاریخ ثانی اعدادی علمی، ۱۴۳۷: ۴۲ و ۴۳) نبوت پیامبر مکرم اسلام (ص)، دعوتی جهانی است و به همه‌ی مردم دنیا ارتباط دارد. در همین راستا، پیامبر اکرم (ص) با آغاز دوره‌ی مدنی سعی کرد، تا اسلام را در سطح جهان نشر و بسط دهد و تشریح جهاد و قتال یکی از ابزارهای مهم برای گسترش و نشر اسلام و جهانی شدن دعوت اسلامی در دنیای آن روز بوده است. (التاریخ اول متوسط، ۱۴۳۷: ۴۲) بنابراین، تشریح جهاد ارتباط وثیقی با جهانی شدن دعوت اسلام دارد.

دومین ویژگی و خصیصه‌ی عصر مدنی، تشریح قتال و جهاد است. به عقیده‌ی نویسندگان، از لوازم اساسی بعثت پیامبر گرامی اسلام (ص)، مقابله‌ی او با تمام مشرکان بود. در توضیح تشریح قتال و جهاد در عصر مدنی، به آیه پنجم سوره توبه استناد شده و حدیثی از پیامبر اکرم (ص) به روایت بخاری آورده شده است. به دلیل اهمیت این حدیث در تفکر اهل سنت، درباره جهاد، متن آن آورده می‌شود: «أَمَرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَ يُقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَ يُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَ حِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى» (التاریخ أول اعدادی شرعی، ۱۴۳۷: ۴۳)

این حدیث، راویان متعددی دارد و پرتکرارترین راوی این حدیث ابوهریره است. این حدیث یکی از مهم‌ترین مستندات حدیثی و فقهی احکام جهاد نزد اهل سنت و به‌خصوص جریان‌های سلفی است. بر اساس آن، اعمال هر گونه خشونت علیه همه‌ی غیرمسلمانان تجویز شده است و جریان‌های سلفی با بهره‌گیری و استفاده از این حدیث، جهاد با هر غیرمسلمانی را واجب شمرده‌اند. از این حدیث، می‌توان فهمید؛ که خشونت داعش، در برخورد با مخالفان خود، در تفسیر و برداشت آن‌ها از سیره و سنت نبوی ریشه دارد. برخی پژوهش‌گران به بررسی سندی و رجالی این حدیث پرداخته‌اند و برآنند، که این حدیث مجامع حدیثی شیعه ذکر نشده و این امر نشان از بی‌اعتباری آن، نزد محدثان شیعه دارد. علاوه بر این، این پژوهش‌گران معتقدند: این حدیث از لحاظ سندی، ضعیف است. (قاسم‌پور و موحد، ۱۳۹۶)

نویسندگان کتاب‌های درسی داعش، یک تقسیم‌بندی کلی از مراحل تشریح جهاد و قتال نزول آیات جهاد ارایه کرده‌اند. بر اساس این تقسیم‌بندی، امر جهاد در طی سه مرحله‌ی کلی وضع شد. مرحله‌ی نخست، بر اساس آیه‌ی ۳۹ سوره حج، مرحله‌ی اذن به قتال است. این مرحله، مختص اوایل دوره‌ی مدنی است و طی آن، امر جهاد بر مسلمانان واجب نشد و تنها به اجازه مبارزه با کفار صادر شد، مرحله‌ی دوم بر اساس آیه‌ی ۱۹۰ سوره بقره، مسلمانان مکلف شدند، با کفاری که علیه مسلمانان مبارزه می‌کنند، جهاد نمایند، مرحله‌ی سوم نیز، مرحله‌ی نبرد و قتال با همه‌ی کفار است. این مرحله باید همواره تداوم یابد تا جایی که در تمام اقصی نقاط جهان تنها خدا پرستش شود و تمامی اهل زمین به اسلام درآیند. آیه ۲۹ سوره توبه در ارتباط با همین مرحله نازل شد. (التاریخ خامس ابتدایی، ۱۴۳۷: ۴۰ و ۴۱)

رگه‌هایی از توجیه رفتار سیاسی و نظامی داعش، در روایت آن‌ها از سیره‌ی نبوی دیده می‌شود و ریشه دارد. یکی از نمونه‌های این امر، عنصر غنیمت در اندیشه‌ی داعش است. داعش همواره پس از پیروزی در جنگ‌ها، به گرفتن غنیمت از اموال و دارایی‌های دشمنان مبادرت می‌ورزید. ریشه‌های این الگوی رفتاری در دیدگاه آن‌ها به سیره‌ی نبوی ریشه دارد. برای مثال در توصیف غزوه‌ی بدر و بنی قینقاع، به غنیمت گرفتن پیامبر اکرم^(ص) از اموال مشرکان و یهودیان اشاره شده است. (التاریخ ثانی متوسط، ۱۴۳۷: ۵۴ و ۵۷) احتمالاً منشأ پای‌بندی داعش به غنیمت گرفتن از دشمنان خود، همین روایات سیره‌ی نبوی باشد. علاوه بر عنصر غنیمت، کنیز گرفتن از زنان دشمن نیز، از عادات داعش، در برخورد با دشمنان است. بحث کنیز گرفتن زنان را می‌توان در توصیف غزوه‌ی خیبر در کتاب‌های درسی داعش دید. در آن‌جا که پیامبر گرامی اسلام^(ص) قلاع خیبر را تصرف کرد و زنان آن‌ها را به

کنیزی برد.^۲ (التاریخ اول اعدادی شرعی، ۱۴۳۷: ۷۶ و ۷۷) علاوه بر این، ما در سال‌های اخیر، شاهد تخریب آثار باستانی در عراق و سوریه توسط داعش بوده‌ایم. گرچه عوامل فراوانی در شکل‌گیری این عمل داعش، دخیل هستند؛ اما منشأ مشروعیت از بین بردن آثار باستانی توسط داعش، در نگاه آن‌ها به صدر اسلام و سیره‌ی نبوی نیز، ریشه دارد. نویسندگان کتاب‌های درسی، اشاره‌ی مفصلی به شکستن بت‌های کعبه توسط پیامبر مکرم اسلام^(ص) در ماجرای فتح مکه داشته (التاریخ رابع ابتدایی، ۱۴۳۷: ۷۴) و سعی دارند، با برجسته‌سازی این حادثه، در فتح مکه، به خواننده خود تفهیم کنند، که وجود هر گونه مجسمه و بت خلاف ایمان به خدا و قیامت است. داعش آثار باستانی را بت‌های دولت ملت‌های مدرن و نمادهای ناسیونالیسم تلقی می‌کند و ناسیونالیسم را در قالب نظام شرک و کفر تفسیر می‌نماید.^۳

یکی دیگر از روایات مربوط به جهاد که در کتاب‌های درسی داعش، آمده است، خبر آغاز غزوه بنی قریظه است. این روایت از عایشه و با استناد به صحیح بخاری نقل شده است. بر اساس این روایت، پس از این‌که پیامبر اکرم^(ص) از غزوه‌ی خندق به خانه بازگشت و سلاح خویش را بر زمین گذاشت، جبرئیل بر وی نازل شده و گفت: چرا سلاح بر زمین گذاشتی در حالی‌که ما هنوز سلاح در دست داریم؟ به طرف بنی قریظه حرکت کن! و پیامبر اکرم^(ص) به سرعت، عازم قلاع بنی قریظه شد و به پارانش گفت: کسی نماز عصر را نخواند، مگر در بنی قریظه. (التاریخ اول متوسط، ۶۹) طرح کلی این روایت، لزوم تداوم جنگ و نبرد مداوم با مشرکان است، که چهره‌ای جنگ‌وجو و نظامی از پیامبر گرامی اسلام^(ص) تصویر می‌کند. طبق این تصویر، پیامبر اکرم^(ص) جای هیچ‌گونه استقرار و ثباتی ندارد و باید دائم، به نبرد با دشمنان بپردازد. علاوه بر این در واقعه قتل کعب بن اشرف پس از نبرد بنی قینقاع، داعش تفسیر مشخصی از قتل او ارائه می‌کند. بر این اساس، کعب بن اشرف شتم‌کننده پیامبر اکرم^(ص) بوده و شتم‌کننده پیامبر خدا نیز، مهدور الدم است. هم‌چنین به استناد به روایت بخاری از پیامبر مکرم اسلام^(ص)، معتقدند: در مجازات دشمنان خدا و پیامبر خدا، می‌توان از حيله و نیرنگ استفاده کرد. (التاریخ خامس ابتدایی، ۵۰) در همین راستا، دیدگاه داعش، به مساله جنگ و صلح اهمیت دارد. داعش اساساً نگاهی جنگ‌محور و با محوریت جهاد و قتال به سیره‌ی نبوی دارد. داعش، سعی دارد اسلام را نه دین رأفت و صلح، بلکه دین جنگ و شمشیر معرفی کند. داعش از این جهت، صلح‌طلب و مداراجویانه از اسلام را یک روایت غربی از اسلام می‌داند. (اشرف نظری و پیرانی، ۱۳۹۷)

در کتاب‌های درسی داعش، حجم قابل توجهی از مباحث مربوط به سیره‌ی نبوی را غزوات و جنگ‌های پیامبر اکرم^(ص) تشکیل داده است و به ابعاد صلح‌جویی پیامبر اسلام، اشاره‌ای نمی‌شود. در دیدگاه داعش،

صلح مقدمه‌ی جنگ است. نمونه این امر، صلح حدیبیه است؛ زیرا پیامد اصلی صلح حدیبیه افزایش کمیت و قدرت سپاه اسلام در نبردهای بعدی با مشرکان است. (التاریخ ثانی متوسط، ۱۴۳۷: ۷۵)

یکی از موارد مهم، در ارتباط با جهاد و صلح در کتاب‌های درسی داعش، مربوط به وقایع سال ششم و هفتم هجری است. نویسندگان این کتاب‌ها، هیچ اشاره‌ای به اخبار مربوط به ارسال نامه به حکام ایران، روم و مصر توسط پیامبر اسلام، نمی‌کنند^۴ و سیاست جنگ‌محوری پیامبر اکرم (ص) پس از صلح حدیبیه را روایت کرده و بلافاصله به غزوه‌ی خیبر اشاره می‌کنند. (التاریخ خامس ابتدایی، ۱۴۳۷: ۶۸ و ۶۹) عدم اشاره‌ی آن‌ها به این موضوع مهم، موید این معناست، که در نگاه داعش، سیره پیامبر اکرم (ص) سیره‌ای جنگ‌محور است و نامه‌نگاری‌های پیامبر اسلام، با حاکمان وقت و دعوت آن‌ها به اسلام، قابل تعمیم و الگوبرداری نیست.

نشانه دیگری، که بر اهمیت جنگ و جهاد در اندیشه‌ی داعش دلالت می‌کند، نقل از ابن اسحاق درباره علت اقبال مردم شبه جزیره عربستان به اسلام در سال نهم هجری است. (التاریخ اول اعدادی علمی، ۷۵ و ۷۶) بر اساس این روایت، مردم شبه جزیره، زمانی به اسلام گرویدند، که می‌دانستند، که قدرت و توان کافی برای مقابله با پیامبر اسلام، را ندارند و به ناچار اسلام آوردند. قوت نظامی مسلمانان که از طریق مولفه جهاد عملیاتی شد، در این تحلیل حایز اهمیت است.

مفهوم / دفعات تکرار	اول اعدادی علمی	اول اعدادی شرعی	دوم اعدادی علمی
غزوه	۴۴	۴۴	۴۴
مشرکین	۳۲	۳۲	۳۲
قتال	۲۵	۲۵	۲۵
هجرت	۱۹	۱۹	۱۹
نصر	۱۱	۱۱	۱۱
فتح	۱۰	۱۰	۱۰
جهاد	۹	۹	۹

تکرار مفاهیم مربوط به جهاد در کتاب‌های درسی دوره اعدادی.

۴. استفاده‌گزینشی از منابع و روایات تاریخی (قرآن و حدیث)

نوع نگاه داعش، به منابع و روایات تاریخی کاملاً در تناسب با ایدئولوژی آن‌ها قرار دارد: لزوم

اتخاذ رویکرد حدیث‌گرا و لزوم اتخاذ مبارزه مسلحانه بر محوریت آموزه‌ی جهاد. بر همین مبنا داعش، به قرآن و احادیث اهل سنت توجه کرده و در میان تالیفات حدیثی اهل سنت، به گروه مشخصی از آن‌ها توجه کرده است. منبع اصلی داعش، برای روایت تاریخ اسلام، قرآن است. داعش به قرآن نه تنها به‌عنوان یک کتاب مقدس، بلکه به‌عنوان یک منبع تاریخی موثق می‌نگرد و در جای جای از کتاب‌های درسی داعش، با استناد به آیات قرآن در توضیح یک واقعه تاریخی مواجهیم. بنابراین، نویسندگان به‌طور دایم، به آیات قرآن به‌عنوان سند تاریخی ارجاع دادند و نمونه‌های این امر در کتاب‌های درسی داعش، فراوان است. اگرچه استفاده از قرآن به مثابه‌ی منبع تاریخی در میان عموم مسلمانان امری رایج است؛ تاکید ما بر استفاده گزینشی داعش در کتاب‌های درسی مدارس خود از قرآن است. نویسندگان کتاب‌های درسی داعش، تکیه بر گروه خاصی از آیات قرآن داشته و از بسیاری آیات دیگر، صرف نظر کرده‌اند. غالب تکیه آن‌ها بر آیات سوره‌های مدنی از جمله سوره‌ی توبه، بقره و انفال است، که غالب رویکردی جهادی و خشونت‌بار دارند. مهم‌ترین نمونه‌های استفاده از آیات قرآن به‌مثابه‌ی سند تاریخی بدین شرح است: روایت واقعه‌ی غار ثور (التاریخ خامس ابتدایی، ۱۴۳۷: ۳۳)، امداد الهی به مسلمانان در جنگ بدر (التاریخ أول اعدادی شرعی، ص ۵۲ و ۵۳) و شکست شیطان و حزب او در جنگ بدر و فرار آن‌ها. (التاریخ رابع ابتدایی، ۱۴۳۷: ۴۶)

اول ابتدایی	ثانی ابتدایی	ثالث ابتدایی	رابع ابتدایی	خامس ابتدایی	متوسطه / اعدادی
۱۸	۱۴	۱۲	۷۹	۷۹	۸۹

تعداد استفاده از آیات قرآن در کتاب‌های درسی مقاطع تحصیلی داعش.

قرآن، سیره‌ی نبوی و سیره‌ی سلف صالح، تنها منابع معتبر در نظام آموزشی و کتاب‌های درسی داعش، به شمار می‌روند (التاریخ أول اعدادی شرعی، ۱۴۳۷: ۳)؛ زیرا از نظر داعش، قرآن و سنت، تنها منابعی هستند، که در طول تاریخ از خطر تحریف در امان مانده است. بنابراین، آموزه‌های مکاتب فکری غربی مانند لیبرالیسم و ناسیونالیسم در نظام آموزشی داعش، ممنوع و مطرود قلمداد می‌شود. به‌عبارت دیگر، هر گونه اندیشه‌ای که از کتاب و سنت اخذ نشده باشد، در ساختار آموزش خلافت داعش، جایی ندارد. با توجه به غلبه انگیزه‌های سیاسی، دینی و فرقه‌ای در منابع تاریخ اسلام، شناخت منابع و راویان مورد استفاده داعش، در بازسازی تاریخ اسلام، برای فهم ژرف روایت آن‌ها، اهمیت ویژه‌ای دارد. داعش از منابع حدیثی و تاریخی مشخصی برای روایت تاریخ اسلام

استفاده می‌کند که به مانند استفاده از آیات قرآن، نشان از رویکرد گزینشی آنان دارد. داعش به تبع اعتقاد خود به تبعیت از رویکرد اهل حدیث، بیش از همه به کتاب‌های حدیثی مورد قبول عموم اهل سنت یعنی صحیح بخاری و صحیح مسلم استناد کرده و به تبع از جایگاه ویژه‌ی احمد بن حنبل در میان اهل حدیث، بارها به مسند احمد بن حنبل نیز، ارجاع داده‌اند. بنابراین، می‌توان مهم‌ترین منبع داعش، را برای روایت تاریخ اسلام، کتاب صحیح بخاری دانست، که در بخش‌های مختلف از کتاب‌های درسی داعش، بدان استناد می‌شود.

برای نمونه روایت عایشه درباره‌ی نزول نخستین وحی بر پیامبر اکرم (ص) (التاریخ ثانی متوسط، ۱۴۳۷: ۲۰ و ۲۱)، خبر مقابله‌ی لفظی مسلمانان و مشرکان در غزوه‌ی احد (سیره النبی (ص) ثالث ابتدایی، ۱۴۳۷: ۲۲)، خبر مشاجره‌ی عمر بن خطاب با پیامبر اکرم (ص) درباره صلح حدیبیه (التاریخ ثانی متوسط، ۱۴۳۷: ۷۳ و ۷۴)، روایت ابن عباس درباره‌ی خطبه‌ی پیامبر اسلام، در حجه الوداع (التاریخ أول اعدادی علمی، ۱۴۳۷: ۸۸) و روایت عایشه درباره‌ی گفت‌وگوی عمر و ابوبکر در خصوص غیبت یا وفات پیامبر اسلام، (التاریخ ثانی اعدادی علمی، ۱۴۳۷: ۹۰) از جمله روایاتی است، که به نقل از صحیح بخاری در کتاب‌های درسی داعش، آمده است.

تفسیر طبری نیز، از جمله منابع پراستفاده در کتاب‌های درسی داعش، به شمار می‌رود. عمده مطالب کتاب‌های درسی درباره‌ی وضعیت دینی عرب‌های شبه جزیره‌ی پیش از اسلام به نقل از تفسیر طبری نوشته شده است. (التاریخ اول متوسط، ۱۴۳۷: ۱۲ و ۱۳) هم‌چنین در توصیف غزوه بدر، به تفسیر آیه ۴۸ (التاریخ أول اعدادی علمی، ۱۴۳۷: ۵۴) و تفسیر آیات ۶۷ تا ۶۹ (التاریخ ثانی اعدادی علمی، ۱۴۳۷: ۵۵) سوره انفال بر اساس تفسیر طبری، اشاره شده است. علاوه بر این، در ذکر حوادث سال نهم هجری، به نزول آیات سوره‌ی توبه اشاره شده و تفسیر پنج آیه‌ی نخستین سوره توبه به نقل از تفسیر طبری آمده است. (التاریخ خامس ابتدایی، ۱۴۳۷: ۸۰)

مسند احمد بن حنبل از دیگر، منابع کتاب‌های درسی داعش است. روایت احمد بن حنبل درباره‌ی روند محاصره‌ی بنی قریظه و حکمیت سعد بن معاذ بین مسلمانان و بنی قریظه از جمله روایاتی است، که در کتاب‌های درسی داعش، آمده است. (التاریخ أول اعدادی شرعی، ۱۴۳۷: ۶۹ و ۷۰) سیره ابن هشام منبع مهم دیگر، در کتاب‌های درسی داعش است. ماجرای تصدیق معراج پیامبر گرامی اسلام (ص) توسط ابوبکر و اعطای لقب صدیق به ابوبکر از سوی پیامبر اکرم (التاریخ اول متوسط، ۱۴۳۷: ۳۵) و خبر گفت‌وگوی سراقه بن مالک با پیامبر اکرم (ص) و ابوبکر در مسیر هجرت به نقل از ابن هشام آمده است. (سیره النبی (ص) ثانی ابتدایی، ۱۴۳۷: ۳۴)

۵. برجسته‌سازی تعدادی از صحابه پیامبر

محتوای کتاب‌های درسی داعش، درباره‌ی تاریخ اسلام، به دوره‌ی نبوی اختصاص یافته است. در روایت داعش از تاریخ اسلام، نقش برخی صحابه پیامبر اسلام، برجسته شده و تاثیر و اهمیت آن‌ها در بسیاری از حوادث و نقاط عطف تاریخ اسلام به‌وضوح آشکار شده است. در توصیف داعش، صحابه‌ی پیامبر اکرم (ص) بازیگران اصلی حوادث و رویدادها در تاریخ اسلام هستند. نگاه داعش به صحابه‌ی پیامبر خدا، نسبت مستقیم با تاریخ‌نگری آنان دارد؛ چرا که در نظام فکری داعش، تبعیت از سلف صالح و لزوم بصیرت‌افزایی نسبت به سیره‌ی سلف صالح جایگاه ویژه دارد. یکی از صحابه‌ای که جایگاه برجسته‌ای در روایت داعش دارد، ابوبکر است. در کتاب‌های درسی داعش، ابوبکر همواره، در حوادث گوناگون و نقاط عطف دوره‌ی نبوی حضور دارد. ابوبکر به‌عنوان نخستین مرد مسلمان معرفی و در زمره‌ی «السابقون الاولون» ذکر شده است. (التاریخ اول متوسط، ۱۴۳۷: ۲۳)

در روایت داعش، ابوبکر تنها کسی است، که معراج پیامبر اسلام، به مسجد الاقصی را تصدیق کرد و همین تصدیق، باعث هدایت او شد.^۵ (التاریخ اول اعدادی شرعی، ۱۴۳۷: ۳۵) در هجرت به مدینه نیز، نویسندگان سعی دارند؛ مقام و منزلت ابوبکر را ارتقا دهند؛ به‌طوری که پیامبر خدا، خودش به سمت ابوبکر رفته و از وی می‌خواهد، تا او را در مسیر هجرت همراهی کند. در ادامه، به حضور ابوبکر در غار ثور همراه پیامبر مکرم اسلام (ص)، اشاره می‌شود که نشانی دیگر از رویکرد ستایش‌گرانه نسبت به شخص ابوبکر است. در این روایت، ابوبکر یار غار و هم‌سفر وفادار پیامبر خدا است، که در لحظات سختی، پیامبر اکرم، می‌تواند به او تکیه کند.^۶ (التاریخ ثانی متوسط، ۱۴۳۷: ۴۱) نمونه دیگر، روایت عمر بن خطاب به نقل از صحیح مسلم درباره‌ی اسیران جنگ بدر است. بر اساس این روایت، پیامبر اکرم (ص) پس از اتمام غزوه‌ی بدر، از ابوبکر و عمر درباره‌ی سرنوشت اسیران نظرخواهی می‌کند. این روایت حکایت از مقام بالای ابوبکر نزد پیامبر اکرم دارد؛ زیرا محل مشورت پیامبر خدا، محسوب می‌شود.^۷ (التاریخ اول اعدادی شرعی، ۱۴۳۷: ۵۵) هم‌چنین ابوبکر، نقش مهمی در جنگ‌های صدر اسلام مانند فرماندهی مهاجران در غزوه بنی المصطلق دارد. (سیره النبی (ص) ثالث ابتدایی، ۱۴۳۷: ۲۴)

امارت ابوبکر بر حج سال نهم نیز، برهه‌ی دیگری، از تاریخ اسلام است، که ابوبکر جایگاه ویژه‌ای پیدا می‌کند. پیامبر اسلام، در سال نهم ابوبکر را به امارت حج گمارد.^۸ (التاریخ ثانی متوسط، ۱۴۳۷: ۸۶) پس از وفات پیامبر اسلام، نیز ابوبکر نقش مهمی در تسکین فضای عمومی داشت؛ به‌طوری که ابوبکر برای تسکین خشم عمر نسبت به قایلان به فوت پیامبر اکرم (ص)، به تلاوت آیات ۳۰ سوره‌ی زمر و ۱۴۴ سوره‌ی آل عمران می‌پردازد و مسلمانان با این آیات آشنایی نداشتند، تا این‌که ابوبکر آن‌ها را

تلاوت کرد.^۹ (التاریخ اول متوسط، ۱۴۳۷: ۹۰) این گزارش می‌خواهد، به دانش‌آموزان تلقین کند، که ابوبکر، پس از پیامبر گرامی اسلام^(ص) نقش مهمی در تبیین آیات قرآن و روشن‌گری مفاهیم دینی دارد. یکی از دیگر صحابه پیامبر اکرم^(ص) که در روایت داعش، برجسته شده، عثمان بن عفان است. عثمان در روایت داعش، شخصیت اصلی صلح حدیبیه است. در سال ششم هجری، پیامبر اسلام^(ص) به قصد حج عازم مکه شد و در منطقه‌ی حدیبیه، قریش در برابر پیامبر خدا، قرار گرفته و سد راه مسلمانان شد. از این قسمت، نقش عثمان پررنگ می‌شود. پیامبر اکرم^(ص) عثمان را به مکه می‌فرستد، تا با قریش گفت‌وگو کرده و آنان را به اسلام دعوت کند.^{۱۰} (التاریخ رابع ابتدایی، ۱۴۳۷: ۶۵) به عبارت دیگر، عثمان تنها کسی است، که پیامبر اکرم^(ص) می‌تواند، برای مذاکره با قریش بدو اعتماد کند. به دنبال تأخیر عثمان در انجام ماموریت، پیامبر خدا، بیم‌ناک شده و از اصحاب خویش می‌خواهند، بیعت خویش را تجدید کنند و بدین‌گونه بیعت رضوان انجام می‌شود.^{۱۱} (التاریخ اول اعدادی شرعی، ۱۴۳۷: ۷۲)

شخص دیگری، که در روایت داعش، برجسته می‌شود، عمر بن خطاب است. در جریان صلح حدیبیه تعدادی از صحابه پیامبر اکرم^(ص) به مشاجره با پیامبر خدا، پرداختند؛ اما از میان این افراد تنها عمر بن خطاب برجسته شده و مکالمه وی با پیامبر اکرم^(ص) آمده است. (التاریخ ثانی متوسط، ۱۴۳۷: ۷۲ و ۷۳) در ادامه‌ی ماجرای صلح حدیبیه، سوره‌ی فتح در بازگشت به مدینه بر پیامبر اسلام، نازل شد و بلافاصله پیامبر خدا، با این هدف که رضایت عمر در خصوص صلح را جلب نماید، این سوره را بر وی خواند. (التاریخ اول متوسط، ۱۴۳۷: ۷۴)

خالد بن ولید، فرد دیگری است، که در توصیف تاریخی داعش از بعد نظامی و جنگاوری، اهمیت فراوان دارد. خالد بن ولید، در جریان فتح مکه نقش مهمی در پیش‌برد نظامی سپاه مسلمانان دارد و در میان صحابه‌ی پیامبر گرامی اسلام^(ص) تنها به نام وی به‌عنوان فرمانده نظامی اشاره شده است.^{۱۲} (التاریخ اول اعدادی شرعی، ۱۴۳۷: ۸۱) ردپای خالد، در نبرد موته نیز، یافت می‌شود که با شکست مسلمانان در نبرد موته، خالد فرماندهی سپاه اسلام را بر عهده گرفت و سپاه اسلام به فرماندهی خالد بن ولید به سمت مدینه عقب‌نشینی کرد.^{۱۳} هم‌چنین خالد بن ولید، در روند نبرد تبوک نقش مهمی در فرماندهی سپاه مسلمانان ایفا می‌کند.^{۱۴} (التاریخ ثانی اعدادی علمی، ۱۴۳۷: ۸۴ و ۸۵)

یکی دیگر، از شخصیت‌هایی که در روایت داعش، بدان پرداخته شده، حضرت امام علی^(ع) است. در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی، ذکری از اخبار مربوط به حضرت امام علی^(ع) مانند اسلام آوردن حضرت امیر مومنان امام علی^(ع) به‌عنوان نخستین مرد مسلمان^{۱۵} یا خبر یوم الدار^{۱۶} نمی‌شود. هم‌چنین به تصمیم قریش برای قتل پیامبر اکرم^(ص) پرداخته می‌شود؛ اما در این میان هیچ اشاره‌ای به ماجرای «لیله

المیبت» و خوابیدن حضرت امام علی^(ع) در بستر پیامبر اسلام^(ص) نمی‌شود و تنها علت نجات پیامبر اکرم^(ص) از این توطئه، امدادهای غیبی معرفی می‌شود.^{۱۷} (التاریخ أول اعدادي علمي، ۱۴۳۷: ۴۱)

هم‌چنین در روایت غزوه‌ی خندق، در کتاب‌های درسی متوسط و اعدادی، اشاره‌ای به نبرد حضرت امام علی^(ع) با عمرو بن عبدود نشده؛ اما در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی خبر نبرد حضرت امام علی^(ع) با عمرو بن ودّ عامری و قتل وی توسط حضرت امیر مومنان امام علی^(ع) ذکر شده است.^{۱۸} (سیره النبي^(ص) ثالث ابتدایی، ۱۴۳۷: ۳۰ و ۳۱؛ التاریخ أول اعدادي علمي، ۱۴۳۷: ۶۷ و ۶۸)

هم‌چنین در روایت صلح حدیبیه، عدم اشاره نویسندگان به نگارش عهدنامه حدیبیه توسط حضرت امیر مومنان امام علی^(ع) حائز اهمیت است.^{۱۹} (التاریخ اول متوسط، ۱۴۳۷: ۷۲ و ۷۳)

در ماجرای فتح مکه، هیچ اشاره‌ای به نقش حضرت امیر مومنان امام علی^(ع) نمی‌شود و تمام اقدامات مسلمانان در مکه از جمله شکستن بت‌های کعبه توسط شخص پیامبر اکرم^(ص) صورت می‌گیرد. (التاریخ أول اعدادي علمي، ۱۴۳۷: ۸۱) هم‌چنین در توصیف آخرین حج پیامبر گرامی اسلام^(ص) موسوم به حجه الوداع، هیچ‌ذکری از حادثه‌ی غدیر نشده است، در حجه الوداع پیامبر اسلام، صرفاً به آموزش احکام و مناسک دینی به نومسلمانان و بیان مواعظ و توصیه‌های اخلاقی به امت خویش اکتفا کرد و تأکید کرده است، که حاضران این توصیه‌ها را به غایبان برسانند.^{۲۰} (التاریخ اول متوسط، ۱۴۳۷: ۸۸)

نتیجه

با توجه به آن‌چه گفته شد می‌توان به روایت مشخصی از تاریخ اسلام، در کتاب‌های درسی تاریخ داعش، دست یافت. داعش از استقرار نظام آموزش و انتشار کتاب‌های درسی جدید، به‌مثابه‌ی ابزاری برای ترویج و گسترش ایدئولوژی و نظام فکری خود در میان افراد جامعه و به‌ویژه نوجوانان و دانش‌آموزان استفاده کرد. به همین جهت در کتاب‌های درسی تاریخ داعش، محورهای اساسی فکری داعش، به وضوح مورد تأکید قرار گرفته است؛ زیرا روایت داعش از تاریخ اسلام و به‌ویژه سیره‌ی نبوی بر اساس مبانی و پیش‌فرض‌های نظری و فکری خلافت داعش انجام گرفته است. در همین راستا به عقیده نگارندگان، تأکید آشکار بر مفهوم جهاد و قتال در سیره‌ی نبوی، برجسته‌سازی نقش صحابه پیامبر اسلام^(ص)، استفاده از قرآن به‌مثابه‌ی منبعی تاریخی و بهره‌گیری از منابع حدیثی اهل سنت مهم‌ترین مولفه‌های تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگری داعش هستند، که می‌توان بازتاب هرکدام از این مولفه‌ها را در عقاید و تفکرات داعش یافت. در روایت تاریخ اسلام، در کتاب‌های درسی داعش، خلافت داعش با نگاهی درون‌دینی و ایدئولوژیک، خود را مصداق احیای خلافت بر روش سنت و در امتداد «سلف صالح» قلم‌داد می‌کند و سعی دارد از طریق برجسته‌سازی مفهوم جهاد و ارایه تصویری جهادی از تاریخ اسلام، دانش‌آموزان را به خدمت ایدئولوژی خود درآورد.

پی‌نوشت‌ها:

۱. برای نمونه ن.ک: التاريخ رابع ابتدایی، صص ۲۰، ۲۵، ۳۲، ۴۳، ۵۱، ۵۹، ۶۶ و ۷۸، التاريخ خامس ابتدایی، صص ۲۰، ۲۵، ۳۲، ۴۳، ۵۱، ۵۹، ۶۶ و ۷۸، التاريخ اول متوسط، صص ۲۸، ۳۳، ۴۰، ۵۱، ۵۹، ۶۷ و ۷۳، التاريخ ثاني متوسط، صص ۲۸، ۳۳، ۴۰، ۵۱، ۵۹، ۶۷ و ۷۳، التاريخ أول اعدادی شرعی، صص ۲۸، ۳۳، ۴۰، ۵۱، ۵۹، ۶۷ و ۷۳، التاريخ أول اعدادی علمی، صص ۲۸، ۳۳، ۴۰، ۵۱، ۵۹، ۶۷ و ۷۳، التاريخ ثاني اعدادی علمی، صص ۲۸، ۳۳، ۴۰، ۵۱، ۵۹، ۶۷ و ۷۳.
۲. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۳، ۱۵۸۱ - ۱۵۸۲؛ ابن اثیر، ۲۰۱۲: ۲، ۱۰۰، برای نقد این نگاه بنگرید به: لطفی، علی اکبر، «نقد عمل کرد داعش در برخورد با اسیر»، سراج منیر پاییز ۱۳۹۸ - شماره ۳۵ رتبه علمی - ترویجی (حوزه علمیه) ISC ۲۲ صص ۷۳ - ۹۴.
۳. بنگرید به: حیدری، سید عادل، «نقد تخریب و غارت میراث تاریخی، فرهنگی و مذهبی سوریه و عراق به دست گروه تروریستی داعش از منظر حقوق بشردوستانه»، مطالعات روابط فرهنگی بین‌الملل زمستان ۱۳۹۴، سال اول، شماره ۲ (۱۶ صص ۹۳ - ۱۰۸).
۴. بنگرید به: ابن هشام، ۱۴۱۰: ۴، ۹۴ - ۱۰۱.
۵. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۲، ۱۱۶۵ - ۱۱۶۶؛ ابن هشام، ۱۴۱۰: ۱، ۲۸۵.
۶. بنگرید به: ابن هشام، ۱۴۱۰: ۲، ۱۲۶ - ۱۲۷.
۷. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۳، ۱۳۵۶.
۸. بنگرید به: ابن هشام، ۱۴۱۰: ۴، ۱۸۷؛ ابن اثیر، ۲۰۱۲: ۲، ۱۵۶.
۹. بنگرید به: ابن هشام، ۱۴۱۰: ۴، ۳۰۶ - ۳۰۷؛ ابن اثیر، ۲۰۱۲: ۲، ۱۸۵ - ۱۸۶.
۱۰. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۳، ۱۵۴۲ - ۱۵۴۳؛ ابن اثیر، ۲۰۱۲: ۲، ۸۴.
۱۱. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۳، ۱۵۴۳ - ۱۵۴۴.
۱۲. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۳، ۱۶۳۴ - ۱۶۳۸؛ ابن هشام، ۱۴۱۰: ۴، ۴۹ - ۵۰.
۱۳. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۳، ۱۶۱۶.
۱۴. بنگرید به: ابن هشام، ۱۴۱۰: ۴، ۱۶۶ - ۱۶۷؛ ابن اثیر، ۲۰۱۲: ۲، ۱۴۸ - ۱۴۹.
۱۵. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۲، ۱۱۶۰، ۱۱۶۳، ۱۱۶۷ و ۱۱۶۸؛ ابن هشام، ۱۴۱۰: ۱، ۱۸۵.
۱۶. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۲، ۱۱۷۱ - ۱۱۷۳.
۱۷. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۳، ۱۴۰۲؛ ابن اثیر، ۲۰۱۲: ۲، ۴۴.
۱۸. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۳، ۱۳۳۲؛ ابن هشام، ۱۴۱۰: ۲، ۱۲۴.
۱۹. بنگرید به: طبری، ۱۹۶۵: ۳، ۱۵۴۶.
۲۰. بنگرید به: ابن هشام، ۱۴۱۰: ۴، ۲۴۸ - ۲۵۰؛ ابن اثیر، ۲۰۱۲: ۲، ۱۶۶ - ۱۶۷.

منابع و مأخذ

۱. ابن هشام، عبدالملک (۱۴۱۰ ق)، السیره النبویه، با تحقیق عمر عبدالسلام تدمری، بیروت، دار الکتب العربی.
۲. ابن اثیر، عزالدین ابی‌الحسن (۲۰۱۲ م)، الکامل فی التاریخ، به تحقیق عمر عبدالسلام تدمری، بیروت: دار الکتب العربی.
۳. استنفورد، مایکل، (۱۳۸۴)، درآمدی بر تاریخ‌پژوهی، ترجمه مسعود صادقی، چاپ اول، تهران: دانشگاه امام صادق و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)
۴. پاکتچی، احمد (۱۳۹۶)، «جهاد»، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، ج ۱۹، تهران، انتشارات مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
۵. سیره‌النبی (ص) للصف الأول ابتدایی (۱۴۳۷ هـ ق)، الفصل الدراسي الأول، طبعه ابتداییه، بی‌جا.
۶. سیره‌النبی (ص) للصف الثاني ابتدایی (۱۴۳۷ هـ ق)، الفصل الدراسي الأول، طبعه ابتداییه، بی‌جا.
۷. «سیره‌النبی (ص) ثالث ابتدایی (۱۴۳۷ هـ ق)، الفصل الدراسي الأول، طبعه ابتداییه، بی‌جا.
۸. التاریخ رابع ابتدایی (۱۴۳۷ هـ ق)، الفصل الدراسي الأول، طبعه ابتداییه، بی‌جا.
۹. التاریخ خامس ابتدایی (۱۴۳۷ هـ ق)، الفصل الدراسي الأول، طبعه ابتداییه، بی‌جا.
۱۰. التاریخ أول متوسط (۱۴۳۷ هـ ق)، الفصل الدراسي الأول، طبعه ابتداییه، بی‌جا.
۱۱. التاریخ ثاني متوسط (۱۴۳۷ هـ ق)، الفصل الدراسي الأول، طبعه ابتداییه، بی‌جا.
۱۲. التاریخ أول اعدادی شرعی (۱۴۳۷ هـ ق)، الفصل الدراسي الأول، طبعه ابتداییه، بی‌جا.
۱۳. التاریخ أول اعدادی علمی (۱۴۳۷ هـ ق)، الفصل الدراسي الأول، طبعه ابتداییه، بی‌جا.
۱۴. التاریخ ثاني اعدادی علمی (۱۴۳۷ هـ ق)، الفصل الدراسي الأول، طبعه ابتداییه، بی‌جا.
۱۵. رساله توضیحیه فی بیان حکم المنظومه التعليمیه فی الحکومه النصیریه، ۲۰۱۷-۲۰۱۷-۲۱:۴۲:۰۶، قابل دسترسی در:

https://archive.org/details/risalah_fhb2vYvb149

۱۷. کار، ادوارد هالت (۱۳۸۷)، تاریخ چیست؟، ترجمه حسن کامشاد، تهران، خوارزمی چاپ ششم.
۱۸. فتحی محمد جواد و غفاری هسجین، زاهد، (۱۳۹۸)، «مطالعه و نقد مفهوم جایگاه جهاد در مبانی فکری و رفتار سیاسی داعش»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۸، شماره ۵۹، صص ۲۰۷-۲۳۸.

۱۹. طبری، محمد بن جریر، (۱۹۶۵ م)، تاریخ الرسل و الملوك، به کوشش بارث و دیگران، بیروت، مکتبه خیاط.

۲۰. قاسم‌پور، محسن و شیرین‌کار موحد، محمد (بهار و تابستان ۱۳۹۶)، «بررسی سندی و دلالتی حدیث «أَمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ...»»، پژوهش‌های قرآن و حدیث، سال پنجاهم، شماره یکم، صص ۱۰۱ - ۱۲۱.

۲۱. اشرف نظری، علی و السیمری، عبدالعظیم (زمستان ۱۳۹۳)، «بازخوانی هویت دولت اسلامی در عراق و شام (داعش): فهم زمینه‌های فکری و سیاسی - اجتماعی»، علوم سیاسی، سال هفدهم، شماره شصت و هشتم، صص ۷۵ - ۱۰۸.

۲۲. اشرف نظری، علی و پیرانی، شهره، (پاییز ۱۳۹۷)، «پنداشت‌های فرهنگی - مذهبی و بازتولید کنش‌های خشونت‌بار: مطالعه موردی داعش»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال هفتم، شماره ۲۶، (شماره پیاپی ۵۶)، صص ۱۹۴ - ۱۶۳.

۲۳. نبوی، سید عبدالامیر و اعتضادالسلطنه، نوژن (بهار ۱۴۰۰)، «تعلیم و تربیت در دستگاه ایدئولوژیک داعش؛ نسل جدید اسلام‌گرایی رادیکال و تلاش برای آفرینش جامعه آرمانی»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۱۰، شماره ۳۶، صص ۲۷۱ - ۲۴۵.

24. Aymenn Jawad Al-Tamimi, March 12, 2016, "Islamic State Treatise on the Syrian Education System", www.aymennjawad.org

25. Aymenn Jawad Al-Tamimi, August 5, 2015, "The Evolution in Islamic State Administration: The Documentary Evidence", www.aymennjawad.org